

- го тов-ва „Кооперативное издательство”, М.-Пг., 1922.
4. В.Е. Постников. Южно-русское крестьянское хозяйство. М., 1891.
 5. А. Каценко. Оповідання про Великий Луг Запорізький. – Дніпропетровськ.: „Просвіта”, 1990.
 6. Арина А.Е., Котов Г.Г., Лосева К.В. Социально-экономические изменения в деревне. Мелитопольский район (1885-1938). – М., 1939.
 7. Лугова О.І. Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму. -К.: Наукова думка, 1965.

О.М. Ситник

ІДЕОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА УПРОДОВЖ 1920-х – ПОЧАТКУ 1930-х рр.

Протягом 1920-х – початку 1930-х рр. більшовицька партія вела різнопланову (від ідеологічної до економічної) боротьбу проти заможних „куркульських господарств”. При цьому під категорію „куркулів” („кулаків”) міг потрапити будь-який селянин, який мав хліб. Відтак, неминучим було переслідування цього селянина та його сім’ї, що проявлялося в найрізноманітніших формах (включно з виселенням-депортуванням, ув’язненням, позбавленням засобів до існування). Актуальність теми пов’язана з необхідністю розкриття й аналізу цілої низки аспектів суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, що призвели до встановлення більшовицького тоталітарного режиму в Україні.

Зазначена тема певною мірою висвітлюється в працях В. Верстюка, В. Тилішчака і І. Юхновського [1], А. Граціозі [2], Л.В. Гриневича [3], Р. Конквеста [4] С. Кульчицького [5, 6], В. Смоля [7]. Проте ідеологічний чинник у зазначений період ще потребує подальшого висвітлення. Мета статті полягає у характеристиці ідеологічної політики більшовизму стосовно українського селянства протягом етапу наростання авторитарних і тоталітарних тенденцій у суспільстві. Об’єктом дослідження є з’ясування ідеологічних методів і засобів більшовизму періоду формування в підрадянській Україні авторитарного й тоталітарного режимів. Предметом виступає більшовицька ідеологічна політика стосовно українського селянства упродовж 1920-х – початку 1930-х рр.

Й. Сталін у період непу був заклопотаний боротьбою за владу в Кремлі. Але вже тоді він знав своїх майбутніх супротивників на шляху створення тоталітарної держави: це економічно незалежне селянство та рухи за національну самостійність республік. Сталін розумів, що в національних республіках ці дві, тісно пов’язані між собою сили, своєю природою протистоять тоталітаризмові. Він також стверджував, що національне питання, його внутрішню суть становить селянське питання. Саме тому селянство складає основу національного руху [8, 12]. Сталінський „великий перелом” (тобто прискорена індустріалізація та форсовано-примусова колективізація) був такою карколомною зміною політики, котра не могла не стимулювати незадоволення й спротиву в найширших верствах суспільства. Характерно, що вони викликали появу

опозиції і в самій більшовицькій партії, навіть серед партійних керівників. Документи і факти підтверджують, що відступ від оголошеної 1921 р. нової економічної політики створив на селі ситуацію громадянської війни [9, 63]. Атака на селян стала ключовою в сталінській політиці, що ґрунтувалася не на економічних інтересах, а на примусі та залякуванні. Щоб досягти поставленої мети, Й. Сталін обрав тактику гри на об’єктивно існуючій у суспільстві соціальній напрузі. Наполягаючи відразу після XV з’їзду ВКП(б) на непопулярних надзвичайних заходах, він звинуватив у провалі хлібозаготівель не все селянство, а тільки „куркулів” [6, 54-55]. У своїй статті, опублікованій 21 січня 1930 р. в газеті „Красная Звезда”, Й. Сталін підвів підсумок тій політичній лінії, котра була взята більшовиками після XV з’їзду ВКП(б) (грудень 1927 р.), в період XVI партійної конференції (квітень 1929 р.) та після неї. Вона полягала не просто в продовженні політики „витіснення капіталістичних елементів” на селі та „витіснення кулацтва”, а насамперед – у його ліквідації як класу [10, 178-179, 183]. Відтак, 1930–1931 рр. стали періодом наступу на „куркуля”, що було найменовано „знищенням куркуля як класу”. Як відомо, комісія Політбюро, плануючи геноцид, накреслила детальну схему масових арештів, ув’язнень, розстрілів і заслань [11, 21]. Незважаючи на засудження „перегинів,” при здійсненні політики колективізації, що було висловлене Сталіним у статті „Запаморочення від успіхів”, він не визнавав власних помилок, а лише називав винуватцями „перегинів”, „запаморочення від успіхів”, „чиновницького директування” виконавців цієї політики на місцях [12, 192-195]. Однак саме його безпосередні директиви та вказівки вели до беззаконня.

Соціалізм на селі утверджував себе насильством. Це був метод Сталіна. Могутність держави досягалася ціною свободи. Звичайно, хліб був потрібний для закупівлі за кордоном промислового обладнання, поліпшення постачання міст, що швидко зростали, створення державних запасів. Але застосовувалися переважно крайні заходи. Командно-директивні методи віднині остаточно витіснили економічні. Ліквідувався не тільки куркуль, але витіснявся й одноосібник взагалі. І це досягалося силою [13, 292]. Колективізація в Україні завдала одночасного удару і по самостійності господарського життя селян, і по національних цінностях українців. Здійснювалася вона найбільш варварськими і нелюдськими методами. До 1931 р. було знищено сотні тисяч куркульських господарств, їхнє майно передано в суспільні фонди колгоспів. А один мільйон двісті тисяч українців було заслано на Сибір і в Казахстан. Більша частина з них (у першу чергу діти та жінки) загинула [8, 12].

Інформація, що з різних джерел збирали в ДПУ, свідчить: українські селяни усвідомлювали небезпеку масового голоду, щоправда, не знаючи підступності й масштабів затіяного владою способу їхнього упокорення. Вже з 1920-х рр. у донесеннях ДПУ з’являються слова із зафіксованих інформаторами розмов селян про небезпеку голоду, про бажання повернути Українську Народну Республіку, домагатися незалежності України та економічної свободи. Більш освічені й активні складали навіть петиції, намагаючись ними тиснути на комуністів і об’єднувати селян [14, 14].

Розгортання маховика насилля з боку влади об'єктивно зумовлювало тенденцію до згуртування та самоорганізації українського селянства, висунення з його середовища активу з вчителів чи авторитетних селян, здатних не тільки виразно сформулювати політичні вимоги хліборобів, але й мобілізувати їх на організовану протидію владі, зокрема й на повстання [2, 53].

Боротьба селян спрямовувалась проти комуністів, комсомольців, уповноважених партією та присланих з іншої місцевості, в тому числі з Росії, робітників й їхніх добровільних помічників із місцевих активістів – конкретних носіїв сталінського тоталітарного режиму [14, 16-17, 19]. А причини повстань були пов'язані насамперед з інтенсивним усуспільненням землі, худоби й реманенту та утворенням комун і колгоспів. Основними гаслами селян були: „Геть радянську владу!” та „Давайте завойовувати іншу свободу!” [14, 16-17, 19]. Моральне несприйняття селянами командно-репресивних порядків, насаджуваних радянською владою при впровадженні примусових хлібозаготівель з кінця 1927 – початку 1928 рр., змушувало їх включати лозунги національного визволення в свій арсенал до розряду інших антирадянських форм і методів боротьби [15, 70]. На приборкання селян держава спрямовувала значні воєнізовані загони органів внутрішніх справ та державної без-пеки, а також військові підрозділи армії. Розпорочені та озброєні сільгоспманентом і лише зрідка рушницями селянські загони не змогли виявити серйозного опору цим владним силам [16, 247].

Згідно з доповідною запискою В. Балицького про політичний стан селянства України у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р., в січні 1930 р. відбулось 37 масових виступів селян, в котрих взяли участь 12 тисяч чоловік, на 9 лютого 1930 р. було заарештовано 11865 чоловік, у відповідь на політику „розкуркулення” селянами було здійснено 40 терористичних актів [9, 63]. Загалом, протягом 1930 р. в Україні відбулося понад 4 тис. виступів за участю близько 1,2 млн. селян [1, 11]. У цей період територією всієї УРСР поширювалися листівки з відвертим антирадянським змістом. Причому Москва звинувачувалася в руйнації України та розв'язанні масового терору. Одною з центральних ідей цих листівок був заклик до боротьби проти московської влади та звільнення від неї України [17, 12-24].

Сталін йшов свідомо на штучне розпалювання соціальної напруги, бо його метою було масове насадження колгоспів як необхідного елемента командної економіки, а зовсім не турбота про рівень матеріального добробуту трудящих. Селянин міг змиритися з колективізацією своєї власності тільки під реальною загрозою втратити її взагалі, а тому потребував прикладу розкуркуленого сусіда. Куркулів прирікала на знищення логіка колективізації [6, 72]. Сама ідеологія більшовиків, серед іншого, передбачала розкол і протиставлення сільського населення. Ш. Фіцпатрік звернула увагу на те, що в основі політизованої ідеї більшовиків про бідняків і куркулів лежало протиставлення так званих куркулів із незаможниками (бідняками-відходниками, або ж пролетарями села) [18, 25]. Проте справжніх кулаків на селі після громадянської війни практично не залишилося. Насправді до цієї категорії прилучалися

середняки, які своєю працею могли розвивати власне господарство [19, 118]. Однак і вони становили для більшовиків серйозну загрозу, оскільки саме існування селян-власників суперечило принциповим засадам більшовицької ідеології.

Прагнення будь-якими засобами втримати Україну в рамках радянської імперської державності спонукало ідеологів більшовизму до трьох широкомасштабних акцій: 1) знищення приватного господарства в селі та створення тоталітарно-колективістської конструкції – колгоспу; 2) викоринення приватного принципу з індустрії й торгівлі; 3) знищення плюралізму в галузі культури, тобто заборона всіх творчих об'єднань і проголошення єдиної „спілки письменників”, художників, журналістів... В основі ж цілого плану була ідея знищення структури села, яке завжди було здоров'ям нації. Сталін добре розумів ключову роль села в національно-визвольних процесах, а відтак вважав, що національне питання – це по суті селянське питання [20, 39-40]. Кампанію колективізації селянства 1929–1933 рр. Р. Конквест назвав ідеологічним божевіллям. Оскільки внаслідок цього нелюдського відхилення від норми мільйони людей загинули, а сільське господарство при цьому зруйнувалося [21, 120].

Від 1930–1931 рр. почалося, так би мовити, вштовхування України в новий голод, адже яким би масовим не був політичний терор, сам по собі він не міг забезпечити знищення соціально-економічних підвалин національного буття українців з їхнім віковичним прагненням волі, землі, власного господарства, достатку та відповідним відображенням цих незаперечних цінностей у свідомості народу, його традиціях, культурі [22, 86].

Відтак розпочався терор голодом. Війська та частини ОДПУ-НКВС зазвичай використовувалися для оточування районів, населення яких каралось за інкримінований саботаж здачі хлібопродуктів під час Голодомору 1932–1933 рр., а також для охорони таборів, де перебували ув'язнені. При цьому співробітники ОДПУ-НКВС мали дозвіл стріляти по всіх, хто проривався з оточення чи табору [23, 462]. Вимирали цілі села, ті, хто ще в силах був рухатися, намагалися прослизнути крізь загороджувальні загони НКВС і прагнули потрапити до залізниці, в міста. Особливий ідеологічний цинізм влади проявився в тому, що українських селян, зазвичай, доводило до голодної смерті їхні ж односельці-активісти.

В передмові книги свідчень очевидців Голодомору 1932–1933 рр. Ю. Мицик, підкреслив, що саме „активісти”, члени „червоної мітли”, до зернини вимітали все їстівне, прирікаючи сім'ї на голодну смерть, при цьому виявляючи відверте насильство над людьми (вигнання з хати, образи, жорстоке побиття, навіть згвалтування та вбивства), а потім на „червоних валках” під червоним прапором на передній підводі під гармшку вивозили з села [24, 9-10].

На думку П. Балея, розкол села на ворожі табори був планово інспірований та єхидно проведений. Українське селянство, яке протягом століть було хребтом української культурної окремішності, було віддано на поталу в ім'я пролетарської утопії. І це робилося руками революційної інтелігенції – кров від крові українського села – в спілці з ленінськими опричниками та власним шумовинням [25, 389].

Ними знищувалися кращі, найпрацьовитіші й найсвідоміші представники українського селянства. Згодом ця ж українська інтелігенція, що піддалася у свій час на оманливу більшовицьку ідеологію, також стала жертвою режиму.

Голодомор 1932–1933 рр. задумувався та здійснювався насамперед для того, щоб винищити українство як націю, яка чинила опір намаганням комуністичної влади зросійшити її [26, 33]. Вбачаючи в українцях (насамперед – селянах-приватних власниках) чи не найбільшу загрозу для своєї системи та ідеології, сталінський режим намагався винищувати їх фізично й, особливо, духовно. І.П. Багрянний наголошував, що опанувавши Україну, більшовизм поставив своїм завданням зденаціоналізувати її, знищити її духовно й національно, прагнучи зробити з багатонаціонального СРСР єдину червону імперію. А через те, що Україна була найбагатшою в СРСР республікою й другою за величиною після Росії, – більшовизм намагався утримати її за всяку ціну. Добровільно народ того не хотів, тому московський більшовизм став на шлях провокацій, терору й фізичного винищення цілих людських мас, що й робив упродовж усього свого панування. Це знищення проводилося в грандіозних масштабах, як і личить режимові, опановано-му манією величності [27, 24]. Така ідеологічна політика більшовизму привела до катастрофічних для України наслідків: масований терор породив скалічене суспільство, яке навіть у наш посттоталітарний час залишається хворим.

Більшовицька ідеологія виходила з аксіом про невідворотне стирання національних і класових відмінностей у комуністичному майбутньому. Для неї було характерним посилення боротьби як із „буржуазним націоналізмом”, так і з залишками „експлуаторських класів”. До останніх було віднесено заможне селянство. Відповідно до сталінського розуміння суспільного розвитку, заможне селянство мало зникнути шляхом примусової ліквідації, котру було подано у формі масової колективізації на основі розкуркулення [1, 3]. Р. Конквест підкреслив, що комуністична ідеологія надала мотивацію для такого винищення чоловіків, жінок, дітей, що не мав аналогій в історії. І ця ідеологія, можливо, що й уся класична теорія, виявилася примітивним і схематичним підходом до питань, які для неї були занадто складними. Жертви принесено, а вони виявились даремними [4, 377].

В травні 1933 р. становище в деяких регіонах України було таким розпачливим, що селяни кидали голови або трупи своїх померлих з голоду дітей в укріплені табори військ, посланих, аби тримати під контролем ситуацію та придушувати можливі заворушення на селі. Офіційні донесення фіксували такі вчинки як „контрреволюційні провокації соціально ворожих елементів” [2, 80-81]. Незважаючи на масований терор, спрямований проти селянства, з метою не лише фізичної ліквідації найбільш свідомих, заможних і працьовитих селян, а й деформації та викорінення залишків традиційної народної моралі й духовності, тоталітарному режиму так і не вдалося повністю викорінити елементи національного самоусвідомлення й національної духовності українців. В.А. Смолій зазначив, що Голодомор 1932–1933 рр. став найтрагічнішою

сторінкою в історії українського народу. Тоталітарний комуністичний режим вдався до жахливої зброї масового знищення, якою виявився терор голодом. Голодомор – це насамперед свідомо та національно спрямована терористична акція, цинічно виконана сталінським політичним режимом в Україні. Її запровадження призвело до фізичного винищення декількох поколінь українських хліборобів, до глибокого руйнування соціальних основ нації, її духовності та самобутності [7, 3-4].

Уже на самому початку проведення в Україні плану колективізації та з цим пов’язаної „ліквідації куркульства як класу”, ця загальна для всього СРСР соціально-політична акція мала щодо українського народу яскраво виражений національно-політичний аспект. У стратегії розпочатого Москвою на початку 1930-х рр. нищівного наступу на українську націю, удар по селянству як основі нації був лише частиною плану. Іншою його складовою було винищення його духовної еліти – національної інтелігенції [28, 89]. Без національно свідомої інтелігенції селянство вже не мало змоги зорганізуватися в національний рух для самозахисту.

Упродовж двадцяти двох місяців українське село було соціальною резервацією, де функціонувала безжалісна карально-репресивна система, котра супроводжувалася катастрофічними втратами сільського населення, ганебними для людини явищами канібалізму, фізичним покріпаченням великих груп людей. Відвертим терором, голодомором, гулагівськими таборами, розкуркуленням, насильницькою колективізацією, депортаціями, згортанням українізації та русифікаторською політикою тоталітарна система насаджувала в суспільстві потворні „цінності”: принципи класової ненависті, холопську відданість вождю, ідейно-політичний фанатизм, соціальний аскетизм. Виснажлива й безоплатна праця колгоспників видавалася за трудовий героїзм, а жертвність і політична лояльність до режиму радянських людей – виразником патріотизму [7, 3].

Один із очевидців Голодомору 1932–1933 рр. Я. Менакір зауважив, що ніхто з іноземних поневолювачів не подумався влаштувати штучний масовий голод. А тому невідомо, котре зло більше – злочини більшовиків чи нацистський геноцид [29, 96-97]. Архівні матеріали свідчать, що партійне та державне керівництво УРСР, сповідуючи ідеологію Москви, фактично було організатором Голодомору 1932–1933 рр. Наприклад, Всеукраїнський староста Г.І. Петровський у липні-серпні 1931 р. здійснив похід через Синельниківський, Павлоградський і Смілянський райони. Скрізь його перебування ознаменувалось організацією червоних обозів „імені Петровського”. Зокрема, Смілянщина навантажила на обоз 800 центнерів хліба. Про все це навипередки розповідали газетярі як із районних, так і з республіканських газет „Комуніст”, „Радянське село” тощо.

А через рік селянам знову довелося збирати обози. На цей раз ще більші, оскільки з Москви прибув Молотов. Це змусило значно посилити темпи хлібозаготівель [30, 6-9]. Провівши свою інспекцію Україною влітку 1932 р., Молотов, повернувшись до Москви, подав разом з Кагановичем звіт Сталіну. Внаслідок цього з’явився „закон від 7 серпня 1932 р.”, котрий прискорив голод [31, 56]. Згідно з цим законом, органи держбезпеки могли стріляти в

кожного, хто посягав на соціалістичну власність. Навіть – у дітей, які збирали колоски.

Р.О. Медведєв відзначив, що особливо зловісну роль у процесі підготовки голодомору 1932–1933 рр. відіграв В.М. Молотов (Скрябін), який в 1932 р. керував хлібозаготівлями в південних областях України. Він вимагав застосування „особливих заходів” і підвищення „більшовицької пильності стосовно класового ворога”. Досягнення плану будь-якою ціною означало посилення каральних заходів. Саме за безпосередньої участі Молотова було здійснено низку репресивних заходів. Результатом „аграрної політики” Молотова та інших більшовицьких діячів (Кагановича, Косіора, Постишева та ін.) стали тисячі покалічених доль і жертв страшного голоду, що забрав мільйони життів [32, 20-21]. Будь-які спроби зберігати чи поширювати матеріали, пов’язані з Голодомором, жорстоко переслідувались. Їхніх власників заарештовували, а матеріали – знищувались. У такий спосіб з українського народу, з його історії витравлювали пам’ять про Голодомор 1932-1933 рр., і робилося це систематично [33, 14].

Документи і матеріали ДПУ доводять, що існували антиукраїнські акценти сталінської політики, тобто здійснювався цілеспрямований геноцид. Підсумки такої політики підбив П. Постишев у своїй промові на об’єднаному Пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У у листопаді 1933 р. він підкреслив, що колгоспи в Україні зроблені більшовицькими [34, 58]. Виявлена тоталітарним режимом „ефективність” як в організації, так і припиненні Голодомору 1932–1933 рр. свідчить, що намір винищення українських селян було реалізовано у певно визначених ним часових межах [35, 15]. Коріння голоду-геноциду слід шукати в перипетіях комуністичного будівництва [36, 24]. Привели ж до кризи мета та методи. На XVII з’їзді ВКП (б) тодішній нарком оборони К. Ворошилов говорив: „Ми пішли свідомо на голод, бо нам потрібен був хліб, але жертвами голоду були нетрудові елементи та куркульство” [37, 2-3]. Останнє є відвертим цинізмом, оскільки для партійних керівників, які постійно інспектували й контролювали українське село, було добре відомо, що там вже у 1932 р. фактично не залишилося й сліду від так званих „куркулів”. Навіть просто заможних селян було виселено ще в попередні роки до Сибіру й Півночі. А категорію „нетрудові елементи” складала хіба що „пролетарі-незаможники”, тобто сільські активісти, котрі зазвичай жилилися з конфіскованого в заможних селян майна.

Пояснюючи причини Голодомору 1932–1933 рр., А. Безансон підкреслив знеособлюючу природу соціалізму, засліплення утопією, бездушний автоматизм радянського планування, а особливо – політичне рішення Сталіна та його посіпак: розгромити політичне селянство та Україну як національну єдність. Винищення селянства супроводжувалося повним оновленням керівного апарату та „деукраїнізацією” України. Саме в цьому сенсі законно говорити про геноцид. Це безперервний геноцид, що в 1932–1933 рр. досяг свого апогею [38, 160]. Характерно було те, що від голоду помирали навіть сім’ї активних учасників революції та громадянської війни, які воювали тоді на боці більшовиків, але на початку 1930-х рр. не

потрапили в число активістів. На Кубані під час голодомору 1932–1933 рр., котрий мав такий же жахливий розмах, як і в центральних областях України, вимирали не лише неколгоспники і колгоспники, а й навіть сільські вчителі та активісти. Натомість туди (як і в Україну) масово завозили росіян з ближчих областей [39, 111-112, 115].

Основними причинами Голодомору 1932–1933 рр. були: суцільна колективізація селянських господарств, антилюдяна й фіскальна політика пограбування чи розкуркулювання українських селян, тотальні хлібозаготівлі за принципом продрозкладки із використанням репресивних засобів, свідоме та тривале позбавлення селян продовольчих засобів до існування, масові репресії проти дорослого чоловічого населення українського села [40, 4, 12]. Окрім фізичного знищення українці були приречені на морально-психологічне та духовне нищення їхньої людської гідності, принципів елементарної людяності та співчуття до ближнього. Це свідомо робилося більшовицькими ідеологами, що прагнули перетворити людей на покірних, заляканих, отупілих створінь, з метою запобігти будь-яким спробам протесту чи опору. На думку М. Головатого, Голодомор 1932–1933 рр., як до речі й наступний – 1946–1947 рр., був не лише результатом політики геноциду щодо власного народу правлячої компартійної верхівки, а й один з дієвих засобів вирішення власних проблем, засіб збагачення. У торгсинах за золоті сережки, нагрудні хрести, обручки селянам продавали той самий хліб, який у них щойно вилучили. Одночасно в 1932–1933 рр. на зарубіжні ринки, головним чином із України, було вивезено близько семи мільйонів тонн зерна. Частина зерна, при цьому, окремим країнам було передано безкоштовно [26, 37-39]. Навіть партійні керівники та вчителі (очевидці Голодомору) в своїх щоденниках висловлювали відверте незадоволення діями влади, що спрямовувались на свідоме винищення селян не лише надмірними хлібозаготівлями, а й цинічним і нехлюйським ставленням до вже відібраного в голодних селян хліба: воно іноді просто гнило в кагатах на залізничних станціях. Це все супроводжувалося відвертим обманом і перекрученнями. Оцінюючи дії керівництва Компартії України, представники сільської інтелігенції свідчили: „Всі брехали. Брехнею, обманом комуністи взяли владу і потім усюди сіяли брехню” [41, 33].

Щоб надати Голодомору щодо українського народу та наступним репресіям якість ідеологічне підґрунтя, Сталін особисто прагнув забезпечити легальність цим фактам. Задля цього була сформульована нова політична функція радянської держави: „з повною перемогою соціалізму замість функції придушення повалених експлуаторських класів усередині країни в радянській державі з’явилася функція охорони соціалістичної власності (!) від злодіїв і розкрадачів народного добра” [42, 150].

В цілому, протягом 1929–1932 рр., так звану „колективізацією”, більшовизм фактично оголосив війну заможному селянству гаслом „знищення куркуля як класу”. Це означало знищення українців як нації, бо вона на 70% селянська. Під цим гаслом фізичного знищення було винищено буквально мільйони українського народу. І не т. зв. „куркулів”, а бідняків, інтелігентів і робітників. Бо в Україні це

знищення проводилось не в соціальному плані, а – політичному й національному. Куркулі знищувалися за те, що вони заможні, за те, що вони „куркулі”. Бідняки, інтелігентів і робітників винищували за те, що вони співчували „куркулям”, а значить були „підкуркульниками”. До цієї категорії відносили тих, хто був проти радянської влади та колективізації. Всіх цих людей, приречених на жертву, засиляли до Сибіру й Крайньої Півночі на смерть, де вони й гинули від голоду, холоду та хвороб, позбавлені всіх, навіть найелементарніших людських прав. Висилали їх геть з усім, вириваючи з коренем, – цебто зі стариками й з маленькими дітьми, при цьому цюкуючи пресою та іншими доступними засобами. У подальшому на окреме дослідження заслуговує питання трансформації ідеологічної політики більшовизму стосовно українського селянства протягом другої половини 1930-х рр.

1. Верстюк В. Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу. – К., 2008.
2. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр. Пер. з іт. М. Прокопович. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2005.
3. Гриневич Л.В. Сталінська „революція згори” та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти // Український історичний журнал (далі Укр. іст. журн.). – 2003. – № 5.
4. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. Пер. з англ. Н. Волошиневич, З. Корабліної, В. Новак. – Луцьк: ВМА „Терен”, 1993.
5. Кульчицький С.В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К.: Наш час, 2008.
6. Кульчицький С.В. Ціна „великого перелому”. – К.: Вид-во „Україна”, 1991.
7. Смолій В.А. Передмова (Голодомор 1932-1933 років) // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5.
8. Маленкович В. Голод 1933 року в Україні // Голод в Україні. Вибрані статті. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
9. Шаповал Ю. ГПУ-НКВД, як інструмент антиукраїнізації // Український історик. – 1995. – Ч. 1-4.
10. Сталин И.В. К вопросу о политике ликвидации кулачества, как класса // Сочинения. – Т. 12: апрель 1929 – июнь 1930. – М., 1949.
11. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1927-1938 роках // Голод в Україні 1932-1933 років. Вибрані статті / упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
12. Сталин И.В. Головокружение от успехов. К вопросам колхозного движения // Сочинения. – Т. 12: апрель 1929 – июнь 1930. – М.: Политиздат, 1949.
13. Волкогонов Д.А. Тріумф і трагедія: політичний портрет Й. В. Сталіна у 2 кн. – Кн. 1.
14. Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали; упоряд. В. М. Даниленко. – К.: Укр. письменник, 2009.
15. Капустян Г. Поклик свободи (з історії боротьби за державну самостійність селянської організації „Союз визволення України”) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 14. – Ужгород, 2005.
16. Шрамар О.М. Правові засади діяльності державного політичного управління УСРР (1929-1934 рр.) // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 5.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3198.
18. Фицпатрик Ш. Классы и проблемы классовой принадлежности в Советской России 20-х годов // Вопросы истории. – 1990. – № 8.
19. Антонов-Овсиенко А. В. Сталин и его время // Вопросы истории. – 1989. – № 3.
20. Мороз В. Голод 1933 року і українізація. Паралелі і взаємозалежності.
21. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям. Пер. с англ. О. Мокровольський. – К.: Вид во Соломії Павличко „ОСНОВИ”, 2003.
22. Кокін С. Голодомор в Україні і ДПУ // Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД; упор. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін, О. Стасюк, Ю. Шаповал. – К.: ВД „Стилос”, 2007.
23. Зенькович Н.А. Была такая страна... Очень личная книга. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000.
24. Цит. за: Український голокост 1932-1933 років: свідчення тих, хто вижив: У 3 т. – Т. 2 / За ред. о. Ю. Мицика. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004.
25. Белей П. Обезвласнене суспільство. Марксизм: утопія в теорії і терор у практиці. – [2-е вид.]. – К.: Смолоскуп, 2003.
26. Головатий М. Історична правда, національне безпам'ятство чи політичне жонглювання? // Кому був вигідний голодомор? – К.: МАУП, 2004.
27. Багрянний І. П. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе.
28. Гришко В. Москва сльозам не вірить / В. Гришко. – К.: ЮНІВЕРС, 2003.
29. Менакір Я. Замордоване селянство // Голод в Україні 1932-1933 років. Вибрані статті; упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
30. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. – 5664. – Оп. 1. – Спр. 11.
31. Костюк Г. Криваві роки (до 20-річчя голоду й терору в Україні) // Голод в Україні 1932–1933 років. Вибрані статті / упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
32. Медведев Р. А. Они окружали Сталина. – М.: Политиздат, 1990.
33. Дзеркало душі народної. Спогади та враження відвідувачів виставки про голодомор 1932-1933 років в Україні „Розсекречена пам'ять”; упор. В. Даниленко. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008.
34. Шаповал Ю. Значення нововіднайдених документів ДПУ-НКВС для глибшого розуміння голоду 1932-1933 років // Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / Упор. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін, О. Стасюк, Ю. Шаповал. – К., 2007.
35. Василенко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К.: „Видавництво імені Олени Теліги”, 2009.
36. Кульчицький С.В. Криза колгоспного ладу // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5.
37. ДАЧО. – Ф. 5664. – Оп. 1. – Спр. 17.
38. Безансон А. Пам'ятати і досліджувати! // Голод в Україні 1932-1933 років. Вибрані статті / упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
39. Живі свідки про голод // Голод в Україні 1932-1933 років. Вибрані статті / упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА „Терен”, 2006.
40. Злочин; упор. П. Кардаш. – Мельбурн-Київ: Фортуна, 2003.
41. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали; упоряд. Р.Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2007.
42. Галуцько В.В. Державна функція охорони соціалістичної власності як чинник геноциду українського народу (1932-1933). – К.: Видавництво імені Олени Теліги”, 2009.